

Вольга ЛАБАЧЭЎСКАЯ,
доктар мастацтвазнаўства

СТРОЙ СВАХІ І СВАШАК НА ПАЛЕССІ ЯК З’ЯВА КУЛЬТУРЫ БЕЛАРУСКА-ЎКРАЇНСКАГА ПАМЕЖЖА

Заканчэнне. Пачатак у № 8.

Семантыка касцюма. Семантыка гэтага асаблівага вясельнага строю раскрываецца ў кантэксце вясельнага абраду. У анісанні вяселля ў в. Бярэзічы Любяшоўскага раёна Валынскай вобласці ўкраінская даследчыца І. Артушэўская ўдакладняе, што свашкі надзявалі такі строй, калі з дружынай маладога ехалі па маладую. Яны мелі ваяўнічы настрой і на падворку сядзібы маладой нават маглі зрабіць якую-небудзь шкоду, што, аднак, было прадугледжана сцэнарыем традыцыйнага вясельнага абраду. Пра “захопніцкі” характар іх місіі па здабыванні маладой сведчыў тэкст песні, якая выконвалася пры гэтым: *“Ой ми свашки ни спашки, / Ми всю ничку ни спали, / Ми всю ничку ни спали, / Ми всю Волянъ звоювали, / Ми всю Волянъ звоювали, / Волиночку собі взяли, / Ой узали волиночку, / Як червону калиночку, / Як червону калиночку, / Молоденьку Яриночку”* [4, с. 17]*.

Даследчыкі беларускай вясельнай абраднасці адзначалі, што рытуал сустрэчы дружыны жаніха з роднымі нявесты па сваёй форме нагадвае ваенны набег, баявы наезд з мэтай захапіць маладую сілай [7, с. 23]. Фальклорныя запісы палескага вяселля сведчаць, што свашкі, прыехаўшы да маладой, пакуль малады быў у двары, вялі торг за маладую [8, с. 309]. Свашкі маладога (на дварэ) і сяброўкі маладой (у сенцах) “брахаліся” паміж сабой, абменьваючыся “крыўднымі” прыпеўкамі. *“Нашыя сваты пешком ішлі, / Молодого ў мешку неслі. / Ногі торчалі / І собаки ворчалі. / Ой, сваце, сваце!”* – спявалі нявесціны сяброўкі. На што свяхі маладога адказвалі: *“Ой, сваце, сваце, / Наколоці мукі / Да покормі свое сукі, / Шо не далі на двор з’ехаць / Да сталі аббрэхаць”* [5, с. 434]. Дзеянні жаночай часткі дружыны жаніха актывізаваліся, калі “сходзіліся караваі” маладой і маладога, выкупляліся месцы за сталом, адорвалі маладых [8, с. 331–332, 370].

Адметны строй быў распазнавальнай адзнакай свяхі і свашак на працягу ўсяго вяселля, вылучаў іх сярод вясельных гасцей. На лелікаўскім вяселлі, якое цягнулася 3–4 дні, старшая сваха вяла рэй, а свашкам даводзілася спяваць пры-

пеўкі кожнаму госцю. Спевы і танцы яскрава дапаўняла маляўнічае зіхаценне колераў паласатага арнаменту ўбору свашак, бляск пацерак, матлянне каляровых стужак і калыханне пёраў на іх галовах. Лелікаўскі паэт Пятро Шапяцюк напісаў: *“Бо галоўнай на вяселлі сваху ў брэжах лічаць...”* [2].

Асаблівай увагі заслугоўвае разгляд формы галаўнога ўбору свашак і семантыка наяўнасці ў яго складзе птушыных пёраў. Пучкі-“кокашы” пастаўлены тырчком па баках шапачкі і ўтвараюць “рогі”. Рагацістыя галаўныя ўборы ўяўляюць сабой найбольш архаічны тып жаночага ўбрання галавы. Пра перажыткавыя формы архаічных рагацістых галаўных убораў, пра захаванне “памяці пра іх” у канструкцыі, форме і дэкоры ўбрання галавы жанчын пісаў этнограф Д. Зяленін [9, с. 325–325]. У беларускім вясельным фальклоры (запіс з Чашніцкага раёна) згадваюцца рагатыя шапкі ў спалучэнні з птушкамі на галінках, што дало падставу С. Барысу правесці аналогію з галаўным уборам свяхі з в. Лелікава: *“А ўсе шапачкі дыі рагатыя, / А на ўсіх рожках усё па ветачцы; / На тых ветачках дыі па птушачцы. / А ўсе птушачкі – усё роўныя, / Пяюць песенькі – усё розныя”* [1, с. 35].

Ва ўжыванні пёраў пеўня для ўпрыгожання галаўнога ўбору ўвасоблены старажытныя народныя ўяўленні пра жаночую і мужчынскую сімваліку курыцы і пеўня, якія ў беларусаў і іншых славянскіх народаў выступаюць атрыбутамі вясельнай абраднасці. У фальклорных тэкстах, вясельных рытуалах гэтыя птушкі сімвалізуюць жаночую і мужчынскую пладавітасць, выступаюць шлюбна-эратычнымі сімваламі, прычым жаночая асобіна (курыца) супрацьстаіць мужчынскай. Матыў “кура – певень” як увасабленне жаніха і нявесты прысутнічае ў палескім вясельным фальклоры. Так, калі род нявесты пакідаў хату жаніха, спявалі: *“Булы ў свата багатого, / З’ілы вола рогатого, / Шчэ й курку рабую / За нашу маладую, / З’ілы піўня рабого / За нашого молодого”* [5, с. 427].

У вясельным абрадзе розных славянскіх народаў певень або яго атрыбуты выступаюць у якасці сімвала мужчынскага пачатку. Так, пер’ем

* Спіс літаратуры змешчаны ў № 8.

пеўня ўпрыгожвалі шапкі дружак жаніха (палякі), вясельнае дрэўца (украінцы) [10, с. 32]. У гэтым кантэксце галаўныя ўборы свахі і свашак, упрыгожаныя пер'ем, сігналізавалі пра прыналежнасць да роду і дружыны жаніха, рэпрэзентавалі мужчынскі бок шлюбна-вясельнай апазіцыі. Беларуская намінацыя пёраў у галаўным уборе свашак – *кóкош*, *кокаш*, украінская – *кокуш*, *кокошыць*. Адзначым, што палескае дыялектнае *кóкош* выступае менавіта ў значэнні 'певень', у той час як у рускай і іншых славянскіх мовах яно этымалагічна суадносіцца не з мужчынскім, а жаночым складнікам шлюбна-эратычнай апазіцыі – з курыцай (ст.-рус., цслав. *кокошь*, балг. *кóкош*, славен. *kokōš*, чэш., слвц. *kokoš*, польск. *kokosz* 'курыца', в.-луж., н.-луж. *kokoš*). Гэта істотна для разумення сімволікі ўпрыгожання галаўнога ўбору свашак "какошніц" пер'ем пеўня. Пёры іх галаўных убораў сведчылі пра сваяцтва з жаніхом-пеўнем, сімвалізавалі іх прыналежнасць да роду жаніха і семантычна супрацьстаялі жаночай курынай сімволіцы нявесты і яе дружыны. Не выпадкова ў в. Лелікава сябровкак нявесты з барвінкавымі вянкамі на галаве называюць "курыца" [2]. Курыная сімволіка прысутнічала таксама ў галаўным уборе мясцовых нявест.

Падобныя вясельныя галаўныя ўборы зафіксаваны на Валыні, у склад якой у канцы XIX ст. уваходзіла Лелікаўская воласць. У Расійскім этнаграфічным музеі ў Санкт-Пецярбургу з 1896 г. захоўваецца вянок нявесты з Валынскай губерні ў форме шапачкі, яе каркас з вярбовых пруткоў пакрыты птушынымі пёрамі,

пафарбаванымі ў зялёны колер (замацаваны гарусам і кавалачкамі чырвонай тканіны). Гэты артэфакт М. Раманюк памылкова аднёс да Піншчыны [11; 12, с. 55], а В. Бялявіна лакалізавала яго на тэрыторыі бытавання комплексу жаночага адзення вёсак Радастава і Сварынь Драгічынскага раёна [13, с. 420]. Даследчык славянскай культуры К. Машыньскі адзначаў, што галаўныя ўборы з пер'ем маюць старажытнае паходжанне, у песнях славян згадваецца "вянец павы" і ў якасці рэліктаў яны сустракаюцца ў Еўропе, прынамсі на Палессі [14, с. 408]. Украінскія даследчыкі прыводзяць звесткі пра дзявочыя галаўныя ўборы з пер'ем, якія таксама адносяцца да Валыні. Паводле архіўных звестак 1895 г., у с. Дзерман Дубенскага павета (цяпер Здалбунаўскі раён Ровенскай вобласці) дзяўчаты з 16 гадоў і да вяселля на святы надзявалі галаўны ўбор у выглядзе абруча з зялёнымі або рознакаляровымі пёрамі. Пёры ўваходзілі таксама ў вясельны вянок нявесты, але да іх дадавалі папярковыя кветкі [15, с. 147]. Дзявочыя вянкi з фарбаванага зялёнага гусінага пярэа сустракаліся на Ровеншчыне [16, с. 127]. На ўкраінскім баку традыцыя вясельных галаўных убораў з пер'ем была распаўсюджана больш шырока [15, с. 147, 157], сустракалася яна таксама ў паўднёвых велікарусаў [8, с. 308].

Лакалізацыю характэрнага ўбрання свашак І. Артушэўская звязвае з пашырэннем на Валыні вясельнага "сырнага" абраду [4, с. 18]. Падобная традыцыя апісана ў Брэсцкім раёне, дзе на вяселлі адбывалася "сварка-спаборніцтва" паміж

Маладыя жанчыны і дзяўчаты з вёсак Радастава і Сварынь Лелікаўскай гміны Кобрынскага павета ў мясцовых строях. 1925–1939 гг. Фота Вольскага з м. Дзівін. Нацыянальны лічбавы архіў у Варшаве, NAC syg. 3/1/0/12/433/2.

свахай ад маладога і “запарожцамі” – жанчынамі, якія афіцыйна не былі запрошаны на вяселле і павінны былі знаходзіцца за парогам хаты. Мэтай “сваркі” было адабраць у свахі сыр, які яна спецыяльна для гэтага выпадку рабіла [8, с. 380]. У апісаным звычайі выразна прасочваецца роля свахі маладога, аднак яе ўбор не меў у гэтай мясцовасці характэрных птушыных адзнак. І на ўкраінскім баку ў наваколлі пералічаных вышэй вёсак свашак пазначалі інакш: канцы белых хустак завязвалі вузлом над ілбом, да скроняў прышывалі вяночкі з папяровых кветак. У с. Шчадрагор’е Ратнікаўскага раёна ў 1980-я гг., па сведчанні І. Артушэўскай, мясцовыя жыхары скептычна і насмешліва ставіліся да прыезджых з с. Залухаў свашак у платах і брыжах з “кокошамі” [4, с. 18].

Ваяўнічы характар абрадавых паводзінаў і выгляд шматлікай дружыны жаніха ў рагацістых галаўных уборах з пер’ем у вясельнай традыцыі беларуска-ўкраінскага памежжа, лакальная тэрыторыя якой абумоўлена культурна-гістарычна, – адна з архаічных праяў традыцыйнай культуры Палесся. Тут увасоблена старажытная родавая традыцыя супрацьстаяння двух родаў, якія злучаліся праз шлюб маладых; акцыянальна і візуальна актуалізаваны вясельныя апазіцыі “сваё (наша) – чужое (ваша)” і “мужчынскае (жаніх) – жаночае (нявеста)”. Форма, манера нашэння галаўнога ўбору набок і яго рагацістасць пластычна адлюстроўвае захопніцкі характар абрадавай місіі свашак, а наяўнасць пер’я пеўня сімвалізуе іх прыналежнасць да дружыны жаніха.

Трансфармацыя традыцыі. Фарміраванне касцюма вясельнай свахі завяршылася ў першыя дзесяцігоддзі ХХ ст., калі традыцыйны мясцовы строй зазнаў змены ў характары вырабу і аздаблення: даматканая тканіна саступіла месца крамніне, замест тканага дэкору з рознакаляровых палос прыйшла мода на тканінную аплікацыю, якая надала маляўнічасць мастацкаму вобразу мясцовага касцюма.

Мяркуем, што адной з прычын змены ў характары строю і тэхналогіі яго вырабу было знаходжанне з 1915 г. мясцовага насельніцтва ў бежанцах у Расіі. Пасля вяртання на радзіму яно вымушана было нанова наладжваць гаспадарку і побыт, узнаўляць маёмасць. “За польскім часам”, калі з 1921 да 1939 г. гэтая тэрыторыя ўваходзіла ў склад Польшчы, мода на святочныя крамныя строй выціснула спосаб стварэння і ўпрыгожання адзення ў тэхніцы ручнога ткацтва. Гэтаму садзейнічала пашырэнне яўрэйскага гандлю ў мястэчку Дзівін, з’яўленне ў продажы фабрычнай тканіны вытворчасці тэкстыльных прадпрыемстваў Польшчы. На фотаздымку

1925–1939 гг. фатографа Вольскага з Дзівіна бачым маладых жанчын і дзяўчат з вёсак Радас-тава і Сварынь Лелікаўскай гміны Кобрынскага павета ў характэрных мясцовых строях, дзе можна разгледзець сарочкі і фартухі як тканяны, так і аздабленыя моднай аплікацыяй. Найбольш ранняя фотафіксацыя строю свях – групавы вясельны фотаздымак 1926 г. з Волі Шчытынскай [4, с. 19], на якім каля маладых бачым чатырох жанчын у характэрным паласатым убранні з адмысловымі галаўнымі ўборамі з пер’ем. Вядома, што ў той час такія “навамодны” строй успрымаўся неадназначна знаўцамі народнай культуры Палесся. У дакументах даваеннага Палескага музея ў Пінску збярогся ліст яго захавальніка Дзмітрыя Георгіеўскага да Яўгеніі Пярковай з Кобрына з пацвярджаннем атрымання строю свяхі. У лісце адлюстравана здзіўленне ад выгляду ўбору. Строй ацэнены як “сумнеўны народны выраб”, як копія, у сувязі з чым ставіцца пытанне: ці быў аўтэнтычны строй свяхі, які выкарыстоўваўся ў мінулым, таксама пашыты з фабрычных матэрыялаў, як і дасланы? [17].

Экспедыцыйныя матэрыялы аўтара сведчаць, што строю з крамнай тканіны з аплікацыяй папярэднячаў тканяны строй, выкананы ў хатніх умовах. Сарочкі і фартухі мелі адметны арнамент з шырокіх гладкіх палос (чырвоны, чорны, зялёны, жоўты). Іх рытм і прапорцыі паўтораны ў пазнейшых аплікацыях. На падставе экспедыцыйных запісаў аўтара 1980-х гг. можна меркаваць, што першапачаткова новая мода з’явілася ў в. Повіць (Павіцце). Жанчыны з в. Лелікава распавядалі, што касцюм свяхі і арнамент з вачыма яны пазычылі ў Павіцці, што знаходзіцца на адлегласці 14 км. Туды яны насілі “шыць аплікацыю”, бралі там узор шапачкі “брэжэ” і шылі падобныя ўжо самі для сябе. У даваенны час у в. Лелікава такія касцюмы заказвалі мясцовым яўрэям, якія мелі швейныя машыны і задавальнялі попыт на новую моду. У в. Повіць навамоднае адзенне таксама шылі яўрэі, яны ж у сваіх лаўках прадавалі тканіну. У в. Лелікава ўспамінаюць яўрэйскую сям’ю Лайка, шасцёра дачок якога – Рэза, Фрэйда, Эска, Гэня, Рохля, Мошка – шылі строі для свашак, а таксама краўчыху Тэклю Балка. У вайну лелікаўскіх яўрэяў вывезлі ў Дзівін і забілі. Пасля вайны жанчыны выраблялі такія касцюмы самі. На заказ шыла строі Макрыня Трубчык (1872 г. н.). Былі ў вёсках адмысловыя спецыялісткі ў вырабе брыжаў з пер’ем. Так, у с. Залухаў Ратнікаўскага раёна памятаюць жанчыну, якая рабіла на заказ “кокошыць”, гэта значыць фарбавала і сшывала пучкі пер’я [4, с. 18]. У в. Ражное Драгічынскага раёна майстрыхай у вырабе брыжаў з пер’ем была Еўдакія Палівода (1922 г. н.).

Захаванасць традыцыі. Прычыны захаванасці да нашага часу лакальнай традыцыі вясельнай абраднасці і своеасаблівага строю свахі трэба шукаць у спецыфічных умовах мясцовага прыроднага асяроддзя, характары гаспадарчых заняткаў, культурна-побытавых і сямейных традыцый насельніцтва гэтай часткі Палесся. Вёскі, дзе лакалізавана традыцыя, знаходзяцца ў нізінным багністым раёне Палесся з неўраджайнымі глебамі. Мясцовыя жыхары называюць сябе “багнюкамі” і выразна адрозніваюць сябе ад “літвы” – тых, хто жыве на ўрадлівых глебах за Дняпра-Бугскім (Каралеўскім) каналам. Меліярацыя сюды прыйшла ў 1960-я гг. У в. Радастава Драгічынскага раёна правялі электрычнасць і праклалі дарогу толькі ў 1961 г. Пра ўмовы жыцця ў тыя часы распавяла аўтару ў 2001 г. Тацяна Навічук (1949 г. н.): “Ну, у нас, во-первых, ны плодородны землі. Ныдавно оно осушылы, у нас багно кругом. Ныпроходімэ багно. Бувало, пожынеші коровы пасты, а тая корова залізе у самэ багно, у процёку тую, да быжышдохаты, коб люды прышлы ііі выняты... <...> Да, як осушылы, дарогу зробілы, после сталы школу нову стройіты, клуб постройілы. Ну это лет триццэт назад, як ужэ более менее пошла цывілізацыя у нас. Як от свет у шэйсят пэршым году, тлівізор пэршы, мы всі бігалы дывылыся того тлівізора, нам була новінка, я не знаю якая. Як Амэрыку хто откryw, так нам той тэлевізор був, вот в гэтых годах якась цывілізацыя” [6].

Паселішча складалася з сядзіб-хутароў, раскіданых па ўзвышшах на адлегласці адзін ад аднаго. Сем’і мелі па 10 і нават 15 дзяцей. Жылі па дзве, тры і нават па пяць сем’яў у адной хаце. Наяўнасць вялікіх сем’яў і значнай колькасці сваякоў вызначала тое, што ў вясельнай дружыне маладога ў пасляваенны час колькасць свашак даходзіла часам да 30–40 жанчын і дзяўчат. Вясельная традыцыя з удзелам вялікай дружыны маладога з маляўніча апранутымі свашкамі існавала ў жывым выглядзе да сярэдзіны ХХ ст. Яе разбурэнне пачалося ў 1960-я гг. у сувязі з міграцыяй з вёскі. З гэтых неўрадлівых мясцін вяскоўцы сем’ямі перабіраліся на сталае месца жыхарства ў іншыя раёны Брэсцкай вобласці, моладзь масава выязджала на працу і вучобу ў гарады.

У апошнія тры дзесяцігоддзі захавальніцай і папулярызатаркай традыцыі строю свахі і свашак выступае Анастасія Шапяцюк (1947 г. н.) з в. Лелікава Кобрынскага раёна. Яна ўдзельніца сямейнага фальклорнага гурта і надзявае мясцовы строй на канцэрты, фестывалі і іншыя культурныя мерапрыемствы раённага, абласнога і рэспубліканскага ўзроўняў. У нашы дні касцюм свахі выкарыстоўваецца на фальклор-

Анастасія Шапяцюк у галаўным уборы свахі і свашак, вёска Лелікава Кобрынскага раёна. 2012 г. Фота В. Лабачэўскай.

ных святах і іншых рэпрэзентацыях традыцыйнай культуры. Жыхаркі вёсак Лелікава і Павіцце вырабляюць строй па ўзорах, якія засталіся ад матуль і бабуль, разумеюць мясцовую традыцыю як уласную культурную спадчыну, вартую зберажэння. У 1997 г. жанчыны в. Павіцце аднавілі традыцыю выкарыстання строю на сучасных павіццеўскіх вясельнях. Камплекты адзення свашак захоўваюцца ў жыхарак вёсак, у Лелікаўскім доме культуры, этнаграфічным музеі “Палешукі” Павіццеўскай школы, Дзівінскім доме рамёстваў, Музеі старажытнабеларускай культуры НАН Беларусі ў Мінску, у іншых музеях. Папулярызуюць традыцыі асаблівага лакальнага варыянта народнага адзення мінчанка Ларыса Мятлеўская і прадпрыемства народных промыслаў “Скарбніца”, якое рэканструявала яго па старых узорах.

Заклучэнне. Наданне дзяржаўнага статусу традыцыі вырабу і выкарыстання строю паспрыяе яе захаванню і падаўжэнню. Разам з тым варта працягнуць комплекснае навуковае даследаванне гэтай цікавай лакальнай з’явы, разумеючы яе як культурную каштоўнасць беларуска-ўкраінскага памежжа. Традыцыі вясельнай абраднасці, яе лакальная адметнасць, абрадавыя функцыі і мастацка-пластычныя асаблівасці касцюма свахі і свашак вартыя сумесных даследаванняў навукоўцаў Беларусі і Украіны, вынікі якіх закладуць надзейную аснову арганізацыйна-практычнай дзейнасці мясцовых устаноў культуры і грамадзянскіх супольнасцяў па яе захаванні.